

FRANTIŠEK ČERMÁK, JAN HOLUB: SLOVNÍK ČESKÉ FRAZELOGIE A IDIOMATIKY 5. ONOMAZIOLOGICKÝ SLOVNÍK

Praha: Leda, 2016, 528 stran

ISBN 978-80-7335-440-4

Onomaziologický slovník Františka Čermáka a Jana Holuba je dodatečný, pátý výstup z rozsáhlého projektu, jehož výsledkem byl *Slovník české frazeologie a idiomatiky* (SČFI), který postupně vznikal od 60. let minulého století pod redakčním vedením F. Čermáka, J. Hronka a J. Machače v oddělení češtiny pro cizince Filozofické fakulty UK (zvl. svazky 1, 3 a 4) a v lexikografickém oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR (zejm. 2. svazek) a v souborném revidovaném vydání vyšel v r. 2009. Všechny čtyři svazky, zachycující idiomatiku a frazeologii soudobého jazyka a koncipované původně jako uzavřený celek, byly popsány v několika recenzích česky i anglicky (viz Literatura). Tento pátý díl je ovšem do té míry specifický, že si zaslouží samostatnou recenzi. Ačkoli je prezentován jako součást kompletu, jde ve skutečnosti o samostatný slovník, který lze užívat nezávisle na čtyřech předchozích svazcích.

Slovník je specifický v tom, že na rozdíl od předchozích čtyř svazků, v nichž byly idiomy řazeny abecedně, tedy sémaziologicky, užívá jiný formát a jeho cílem není frazémy/idiomy definovat. O jaký formát jde, praví podtitul „Onomaziologický slovník“. Pojem *onomaziologický* je komplementární k pojmu *sémaziologický*. Zatímco sémaziologický přístup vychází z formy a zkoumá význam (z řeckého *sémantikos*, významný), v onomaziologickém přístupu je východiskem význam, pojem a cílem je ukázat výrazy (z řeckého *onoma*, jméno, termín), kterými je daný význam označován.

V lexikografii je ovšem situace složitější. K sémaziologickým slovníkům kromě základního typu, tj. výkladového abecedního slovníku, patří např. slovníky pravopisné, výslovnostní, rýmů, vlastních jmen aj., které nepopisují význam, ale (jenom) formu. Také nejběžnější typ onomaziologického slovníku, slovník synonym, je řazen abecedně (to proto, aby v něm bylo možno slova najít). Jeho onomaziologická povaha spočívá v tom, že heslo tvoří skupina slov, která sdílejí stejný význam. Celou skupinu zastupuje vždy jedno (nejobecnější) slovo jako záhlaví a tato záhlaví jsou v abecedním pořádku. (Existují ovšem i slovníky synonym výkladové, v nichž je onomaziologický a sémaziologický princip propojen.) Neabecední onomaziologické slovníky jsou tezaury a obrazové slovníky. Tezaurus je členěn na pojmy (např. láska, trest) a pod každým pojmem jsou sdruženy výrazy, které s ním souvisejí (láska, amor, láskyplný, milostný, milenec, milovat, zamilovat se atd.). Formu tezauru mívají např. i slovníky citátů: pod heslem láska najdeme všechny citáty o lásce. Jelikož je ale hledání podle pojmů obtížné, mají tezaury na konci abecední rejstřík slov s odkazem na příslušný pojem. Obrazové slovníky zase obsahují situační obrázky (např. kuchyně, letiště, operačního sálu), na nichž jsou zobrazeny všechny předměty, osoby i činnosti, které jsou s kuchyní, letištěm spojeny, a na konci je opět abecední rejstřík slov.

Zpátky k Čermákovu a Holubovu onomaziologickému slovníku české frazeologie a idiomatiky. Podobně jako slovníky synonym je sice řazen abecedně, ale v abecedním pořadí jsou tu obecné (větné či nevětné) výrazy-záhlaví, která zastřešují (většinou) několik synonymních víceslovných frazémů/idiomů, např. **on cítí smutek** (*Je mu do breku, Hrdlo se mu sevřelo, Je mu všelijak, Popadla ho lítost, Srdce mu to mohlo utrhnout*

atd.), **žal, žalost, bolest** (černé myšlenky, pohřební nálada, žalostná podívaná, smutná povinnost). Jinými slovy jde o podstatě o slovník frazeologických synonym.

Onomaziologický nevýkladový slovník, který místo významů a jiných údajů podává jen výčet synonym, je velmi úsporný. Co v něm najdeme? Základní informace se dočteme v Úvodu. Jeho první oddíl seznamuje čtenáře s pojmem onomaziologický slovník, druhý, *Frazeologie a idiomatika jako celek*, stručně popisuje členění a obsah čtyř předchozích dílů SČFI. Připomíná, že první díl obsahuje přirovnání (zejména slovesná), druhý, nejroznorodější, sdružuje kolokační frazémy/idiomy neslovesné (funkčně ekvivalentní substantivům, adjektivům a příslovcím), včetně frazémů gramatických (víceslovné předložky, spojky a částice). Třetí díl zahrnuje frazémy slovesné a konečně největší čtvrtý svazek přináší frazeologické jednotky větné povahy (od citoslovcí, společenských formulí, přes klišé až po přísloví). Ačkoli jsou tyto díly zpracovány sémaziologicky, je v nich už zahrnut onomaziologický princip: na konci každého svazku jsou frazémy/idiomy v hlavním slovníku převedeny do sémantického rejstříku. Onomaziologický SČFI tak vznikl sjednocením a sloučením hesel těchto rejstříků do jednoho celku (11 166 položek frazémů/idiomů).

Třetí oddíl Úvodu, *Český onomaziologický slovník, jeho principy a povaha*, stručně nastiňuje metažazyk, kterým je frazeologická zásoba popsána a který je součástí onomaziologických definic (tj. záhlaví hesel). Zmiňuje, které oblasti frazeologie do slovníku zahrnuty nebyly (idiomy gramatické, jako jsou komplexní předložky, např. *bez ohledu na*, a kvazifrazémy jako *věnovat pozornost*), a popisuje typy hesel. Hesla frazémů/idiomů jsou vždy uvozena funkční kategorií, a to PŘIROV(nání), NESLOVES(ný), SLOVES(ný) a VĚTNÝ, po čtvercové odrážce následuje onomaziologické záhlaví (slovní nebo větné, tzv. „skeletonová definice“). U podvýznamů je opakující se část záhlaví vyznačena tildou; podvýznamy jsou (krom prvního) odděleny kosočtvercem-hřebíkem (v Úvodu není toto zmíněno) a výčtu frazémů/idiomů v hesle předchází kulatá odrážka. Záhlaví hesel jsou řazena abecedně (v pořadí přirovnání, neslovesný, slovesný a větný typ). Příklady těchto čtyř typů hesel podává oddíl 4 Úvodu.

Poslední, pátý oddíl Úvodu je určen spíše specialistům frazeologům. Nejprve upozorňuje na jinou alfabetizaci v prvních čtyřech dílech (podle prvního substantiva ve frazému, není-li zde substantivum, podle prvního adjektiva, dále podle slovesa a teprve není-li ve frazému žádné z nich, podle adverbia) a v tomto onomaziologickém slovníku, kde hledáme běžným způsobem podle prvního slova (s přihlédnutím k typu hesel). Dále je zde ve zjednodušené podobě vyložena podstata Čermákovy strukturální klasifikace frazémů/idiomů podle charakteru slov, z nichž jsou složeny. Frazémem se rozumí binární útvar (syntagma), které vzniklo libovolnou kombinací dvou ze čtyř autosémantik, substantiva, adjektiva, slovesa a adverbia. Tabulka uvádí všech 16 možných kombinací (S-V, V-S, A-S, S-A atd.), jejich příklady, dále díl, kde je daný typ popisován, a příslušná záhlaví k příkladům. (Kompletní Čermáková klasifikace zahrnuje i frazémy tvořené kombinací plnovýznamového a gramatického slova, v *kostce*, nebo kombinací dvou gramatických slov, *než aby*.)

Dlužno dodat, že SČFI vychází z klasického pojetí frazeologie a idiomatiky jako oblasti slovní zásoby zahrnující lingvisticky vymezené víceslovné výrazy (frazémy a idiomy), které představují slovníkové lexikální jednotky. Termíny frazém a idiom označují dva aspekty frazeologických jednotek: mají frázovou, syntaktickou struk-

OPEN ACCESS

туру (odtud označení frazém) a zároveň se v různé míře vyznačují i specifickým významem (vyplývajícím zejména z neodvoditelnosti významu celé jednotky z významu jejích komponentů — odtud označení idiom, z řeckého *idios*, sobě vlastní). Navíc mají i další zvláštnosti, jako jsou gramatické a kombinatorické anomálie, častá metaforičnost apod. Všechny idiomy jsou tedy frazémy, ale ne všechny frazémy musí být idiomatické. SČFI a na nich založený onomaziologický slovník jsou tedy kromě jiného jedinečné tím, že vycházejí z Čermákovy propracované frazeologické koncepce, umožňující přesně a vyčerpávajícím způsobem popsat celou tu ohromující škálu strukturně a funkčně různorodých typů frazémů/idiomů.

Hlavním problémem při realizaci onomaziologického formátu je volba vhodných záhlaví, podle nichž jsou pak hesla abecedně řazena. Zejména obtížné je formulovat záhlaví (skeletonové definice) pro větné frazémy/idiomy, ale i jiné typy, a ne vždy se podaří vytvořit ideální záhlaví. Například záhlaví **jedno roste úměrně růstu druhého**, které uvozuje konstrukční frazém *Čím ..., tím ...* (je obtížné si představit, že ho někdo bude pod tímto záhlavím hledat), by bylo možné zredukovat na **úměra**. Abecední hledání začíná vždy u jednotlivých slov a v případě víceslovného větného záhlaví stojíme před problémem, kterým slovem začít. Většina lidí bude nejspíše vycházet od slova, které se jim zdá pro frazém (a jeho záhlaví) nejdůležitější, „klíčové“. U záhlaví jako **my pomáháme si navzájem** by to asi bylo slovo *pomáháme*, záhlaví je ale řazeno podle **my**. Uživatel tak musí nejprve přijít na to, s jakým typem definice začít (*my ...*), a pak teprve mezi definicemi vyhledat tu s klíčovým slovem. Pomohlo by, kdyby byl ve slovníku k dispozici seznam typů větných definic. Jednodušší je to s nevětnými záhlavími — pod slovesným záhlavím **pomáhat** snadno najdeme celý okruh frazémů.

U funkčních kategorií *větné, sloves, nesloves, přirov* je sporné, zda patří před záhlaví hesla. Podobně jako u slovního druhu v sémaziologických slovnících bychom spíše očekávali, že se objeví za záhlavím, kde by pak nevadilo, že tři z těchto označení jsou zkratky. Je také otázka, zda jsou ve slovníku vůbec potřebná. Funkční platnost idiomu ukazuje forma záhlaví (až na přirovnání), navíc je tato informace zajímavá hlavně pro odborníky (ti si ji mohou najít v SČFI 1–4), ale nikoli pro běžného uživatele. Odstranění funkčních označení by si ovšem vyžádalo změny v koncepci hesláře.

Tyto připomínky jsou však podružné vzhledem k celkové hodnotě slovníku, který je destilátem několika desetiletí práce a nejuplnějším soupisem frazeologie současného jazyka. Nápad rozšířit čtyřdílný SČFI o tento nový díl byl nepochybně šťastný. Autorům se podařilo zkomprimovat do jediného svazku prakticky všechny čtyři předchozí díly způsobem, který by se dal popsat komerčním frazémem „čtyři v jednom“, popř. „4-in-1“. Ten, kdo dosud váhal opatřit si SČFI při představě čtyř dílů v rozsahu 3584 stran (vzhledem k prostoru, které tyto svazky zabírají, jejich váze a fyzické a časové náročnosti hledání v nich), má nyní možnost na 528 stranách jediného svazku OSČFI najít vše, co kdy chtěl vědět o české frazeologii.

LITERATURA

- ČERMÁK, F. (1994): Czech Idiom Dictionary. In: W. MARTIN et al. (eds.), *Euralex 94.Proceedings*. Amsterdam: Vrije Universiteit, s. 426–431.
- HLADKÁ, Z. (1995): Slovník české frazeologie a idiomatiky. Red. F. Čermák — J. Hronek — J. Machač. Přirovnání, 492 s.; Výrazy

- neslovesné, 511 s.; Výrazy slovesné A–P, 757 s., R–Ž, 634 s. Academia, Praha 1983, 1988, 1994. *Slovo a slovesnost*, 56, 4, s. 285–29.
- KLÉGR, A. (2010): František Čermák (Ed. in Chief) et al., *Slovník české frazeologie a idiomatiky I–IV* [Dictionary of Czech Phraseology and Idiomatics], Prague: Leda. 2009. Part I: 512 pages, Part II: 552 pages, Part III: 1248 pages, Part IV: 1272 pages.
- ISBN 978-80-7335-215-8 (I–IV) hardback. *International Journal of Lexicography*, 23, 4, s. 477–486.
- KUČERA, K. (1995): *Slovník české frazeologie a idiomatiky*. *Naše řeč*, 78, 2, s. 96–99.
- KUČERA, K. (2012): *Rozšířené vydání Slovníku české frazeologie a idiomatiky*. *Naše řeč*, 95, 4, s. 198–202.

Kateřina Vašků | Ústav anglického jazyka a didaktiky, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy |
nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1
katerina.vasku@ff.cuni.cz